

Протести в Туреччині та події на Близькому Сході: нормативні аспекти

УДК 321:94

Марина ВОРОТНЮК,
кандидат політичних наук,
провідний науковий
співробітник Одеського
філіалу Національного
інституту стратегічних
досліджень

Регіон Близького Сходу, який традиційно знаходиться в епіцентрі міжнародної уваги, особливо після початку серії політичних трансформацій – так званої «Арабської весни», влітку 2013 р. пережив нову хвилю подій, що загострили безпекову ситуацію. Липневий військовий переворот у Єгипті, у результаті чого було усунуто від влади президента Мухаммеда Мурсі, та новий виток сирійського конфлікту з використанням хімічної зброї, що поставило питання проведення військової операції проти режиму Башара Асада міжнародною коаліцією на чолі із США, внесли нову динаміку в розвиток близькосхідних відносин.

Важливим фактором, що матиме вплив на подальший розвиток регіональної ситуації, є позиція Туреч-

чини, яка прагне відігравати роль регіонального лідера. Турецький фактор є важливим, оскільки країна завжди мала особливий статус на Близькому Сході. Вона – член НАТО, стратегічний партнер США, кандидат на вступ до ЄС – часто виступала адвокатом Заходу в регіоні, в останнє десятиріччя стала важливим самостійним гравцем на Близькому Сході. Саме тут, на думку ідеологів турецької зовнішньої політики, знаходиться її «стратегічна глибина», тож Анкара має стати керманічем регіональних процесів. Туреччина – економічно розвинена ісламська країна, що обрала демократичний розвиток – пропонується як модель для трансформації арабських країн.

Нинішня турецька позиція щодо подій у Єгипті та Сирії є чіткою: військовий переворот у Єгипті неприпустимий, міжнародна спільнота повинна більш жорстко поставитись до цього факту; злочини Асада та використання ним хімічної зброї (Туреччина не має сумнівів, що ця зброя була використана саме сирійською владою) повинні мати наслідком усунення його режиму. Апеляція до норм і цінностей, людської безпеки як найвищого еталона є вже традиційним дискурсом адміністрації правлячої Партії справедливості та розвитку. Туреччина позиціонує себе як своєрідну

Summary

The article analyzes the protests which started in May 2013 in Turkey as an indication of internal political transformations of the country and their impact on its international position and Ankara's attempts to become an influential player, the transformation model for the Arab countries, «normative power» in the Middle East. In particular, it deals with the Turkish position on the Syrian issue and its vision for the settlement of conflict. It concludes with the assumption that the analyzed events pose a serious challenge to the conceptual toolbox of Turkish foreign policy.

Keywords: Turkey, Syria, Egypt, the United States, the Middle East, the «normative power», «zero-problem policy with neighbors».

«нормативну силу» (normative power) Близького Сходу.

Однак така риторика може здаватися досить суперечливою після придушення власних протестів, які розпочалися в Туреччині наприкінці травня 2013 р. та продовжуються донині. Методи, якими керівництво країни намагається приборкати суспільне невдоволення, піддали сумніву й без того не для всіх переконливу ідею про достатньо демократичну Туреччину, яка може стати моделлю розвитку чи ініціатором реорганізації регіональної системи міжнародних відносин на нормативних засадах.

Анатомія турецьких протестів

Заворушення в Туреччині розпочалися 28 травня 2013 р. після розгону демонстрації, що виступила проти проекту знищення парку Гезі в центрі Стамбула в рамках реконструкції міста, зокрема, будівництва торговельного центру. Протести набули масштабних розмірів, охопивши Анкару та ряд інших турецьких міст після розгону демонстрацій поліцією із застосуван-

ням сили. Демонстрації різної інтенсивності тривають дотепер, зокрема, в Анкарі через проект влади побудувати автобан на території Близькосхідного університету – оплоту кемалізму в країні.

Причини найбільшого за останнє десятиріччя протестного руху криються здебільшого в політичній площині. Невдоволення мас пов'язане зі стилем керівництва нинішньої турецької адміністрації, зокрема Прем'єр-міністра Реджепа Тайіпа Ердогана [1]. Реформізм, притаманний владі на початку 2000-х років, коли розпочалась зміна парадигм турецької політики від суто секуляристської до більш ісламістської, вичерпався. Перебування на чолі країни протягом десяти років і значна підтримка електорату (на останніх парламентських виборах у 2011 р. за ПСР проголосувало 49,95% виборців) призвели до певної інтоксикації Ердогана владою, коли він почав диктувати жорсткі суспільні норми, засуджуючи тих, хто не відповідає його уявленням про «правильного» турка та мусульманина. Турецька влада все більше розми-

ває межу між суспільним і приватним життям, намагаючись регламентувати стиль поведінки громадян.

Паралельно з безпрецедентними реформами, що поступово приводять турецьке законодавство у відповідність до європейських стандартів, тим не менш, залишаються та поглиблюються проблеми, пов'язані зі свободою слова, правами національних меншин тощо. Невдоволення викликає намагання прем'єр-міністра впровадити президентську республіку, змінивши конституцію, що має сприяти його приходу до влади у 2014 р. в якості президента. Економічні проекти Р.Т. Ердогана є вражаючими (будівництво третього мосту через Босфор і штучного каналу з Мармурового до Чорного моря), але вони межують із гігантоманією та свідчать про масштабну урбанізацію, що часто нехтує інтересами місцевих спільнот.

На жаль, реакція Р.Т. Ердогана на рух у підтримку парку Гезі (Оссуру Gezi, за аналогією з Оссуру Wall Street) свідчить, що він не має на меті досягнути компромісу. Прем'єр-міністр затаврував протестувальників, назвавши їх екстремістами, мародера-

ми та маріонетками ворогів Туреччини. Зокрема, Ізраїлю та єврейської діаспори, Заходу та великих корпорацій. Турецьку владу турбує те, що протести заподіяли шкоди іміджу країни, зокрема перед вирішальним голосуванням щодо того, хто буде приймати літні Олімпійські ігри 2020 р. (Стамбул програв голосування Токію). Реакція зарубіжних ЗМІ, безумовно, негативно позначилася на репутації турецької влади. Водночас турецькі мас-медіа усунулися від актуальних репортажів, обмежившись показом документальних фільмів і конкурсів краси під час червневих демонстрацій. Єдиним джерелом інформації для громадян стали соціальні мережі, які прем'єр-міністр назвав великою загрозою турецькій державі.

Виважений аналіз свідчить, що чорно-біла характеристика протестувальників як суто лібералів чи, навпаки, як радикалів-екстремістів, поширена в багатьох оцінках залежно від політичних поглядів тих, хто оцінює, не відповідає дійсності. Як будь-який протестний прояв, рух, спрямований на захист парку Гезі, не був монолітним, об'єднавши

індивідуумів та організації з різними, подекуди протилежними політичними ідеологіями. Розпочавшись як волевиявлення активістів, що виступили проти проектів неконтрольованої урбанізації та знищення публічного простору, події на Таксімі швидко акумулювали в собі протестні настрої різноманітних політичних сил – від лівих до курдських націоналістів. Усупереч поширеному уявленню, що на Таксімі вийшли лише прихильники світського руху, які не обов'язково ототожнюють себе з ісламом чи є практикуючими мусульманами, численною групою, що брала участь у політичних заворушеннях, були так звані мусульмани-антикапіталісти. Представники цього угруповання та симпатизуючі їм поєднують релігійність із розчаруванням у новій ісламській буржуазії, персоніфікованої Ердоганом. На їхню думку, вона підриває устої соціальної справедливості, притаманної ісламу. Безумовно, в подіях беруть участь і більш радикальні анархістські угруповання, клуби футбольних уболівальників тощо.

Однак головним мотиватором протестів стала ліберально налаштована молодь. Вона не підтримує жодного політичного угруповання, називаючи себе аполітичною, оскільки не довіряє нікому. Більшість із молодих протестувальників, народжених у 1990-і роки, не пам'ятають періоду «до ПСР» і не можуть порівняти сучасне становище з життям за секуляристів, Народно-Республіканської партії та монополії армії. Проте ця молодь народилася за умов, коли

демократизація та інтеграція до Європейського Союзу, якою б повільною вона не була, є щоденною парадигмою розвитку. Парадоксально, але саме завдяки перебудованню Ердогана при владі та його реформізму в перші роки ПСР при владі, середній клас Туреччини, отримуючи економічні дивіденди та зростаючи, відчув потребу в розширенні свого представництва в політичному житті країни та створенні системи ефективного управління. На жаль, політичні інститути та еліти не встигли адаптуватися до таких швидких змін у масовій свідомості та відреагували на них застарілими політичними кліше.

Протести навколо парку Гезі стали симптомом надзвичайної безпековості всіх сфер публічного життя Туреччини, коли будь-яке явище трактується як таке, що має відношення до національної безпеки. Цей так званий синдром національної безпеки постійно проявляється в жорсткій конкуренції декількох ідеологій/ідентичностей: ісламістської, кемалістської (світської), націоналістичної, лівої ідеології, ідентичності національних меншин тощо. Туреччині, попри значний демократичний досвід, не вдалося створити відкрите публічне поле для мирної артикуляції різних форм «інаковості». У цьому разі синдром проявився в алармістській позиції протестувальників, які виступили проти гегемонії правлячої ісламістської ПСР, та непримиримій риториці прем'єр-міністра Ердогана, який відмовив протестувальникам у праві вільного висловлення свого невдоволення.

Розглядаючи перспективи подальшої трансформації політичного устрою Туреччини, можна спрогнозувати, що її системні атрибути залишаться незмінними. Адже протести лише виявили сутнісні недоліки, але не мали революційного впливу на характер політичної боротьби. Гетерогенність протестувальників не дозволила їм оформитись у будь-яку політичну силу, здатну артикулювати свої вимоги більш конкретно, ніж просто засуджуючи всі дії Ердогана. Вочевидь, політичні процеси будуть характеризуватися подальшою поляризацією суспільства, зміною одного домінуючого дискурсу (кемалістського) іншим (ісламістським), придушенням альтернативних субідентичностей під пресингом єдиної, нав'язаної державою ідентичності. Навряд чи протести завдали серйозного удару по шансах Ердогана виграти президентські вибори у 2014 році. Якщо він балотуватиметься, його електоральна підтримка залишатиметься досить суттєвою. Однак слід урахувати, що згідно з опитуваннями, проведеними турецьким центром Metropoll, нинішній президент Абдулла Гюль є більш популярним, ніж Р.Т. Ердоган [2]. Тобто навіть серед електорату ПСР є відчуття, що Ердоган поводить авторитарно.

Водночас у суспільно-політичне життя Туреччини були привнесені певні зміни, що свідчать про зрушення в колективній свідомості. Ці зрушення, які можна назвати «духом Гезі», свідчать про поступове відкриття та десакралізацію політичного життя країни, коли індивідуми,

стикаючись із засиллям влади та неефективністю політичної опозиції, трансформують свою безпорадність в організований протест, перекладаючи свої вимоги в політичний лексикон.

Близькосхідний Гордіїв вузол: роль Туреччини

Разом із складнощами внутрішньополітичних трансформацій, міжнародне становище Туреччини ще ніколи за останнє десятиріччя не було таким складним. Переворот у Єгипті, що усунув від влади «Братів-мусульман» – політичну силу, яка користувалася підтримкою турецької владної ПСР; дворічна громадянська війна у Сирії, в якій Туреччина відверто зайняла сторону опозиції – Вільної сирійської армії; інтенсифікація протиріч між шиїтами та сунітами в Іраку; загострення відносин з Іраном через підтримку протилежних сторін у сирійському конфлікті – цей калейдоскоп подій створив безпрецедентний вакуум безпеки, що вдарив по регіональних позиціях Анкари.

Туреччина болісно сприйняла військовий переворот у Єгипті 3 липня 2013 р., засудивши втручання армії. Придушення

протестів проти усунення М. Мурсі в Єгипті Анкара охарактеризувала як «тяжкий злочин» нинішньої тимчасової адміністрації. Перебування «Братів-мусульман» при владі було важливим елементом для ствердження турецької моделі. Нині ж країна втрачає важливого партнера.

Однак справжньою загрозою національній безпеці Туреччини є події в Сирії, яка була ключовою країною для демонстрації того, що Анкара здатна ефективно розв'язати свої проблеми з сусідами. Відносини з Башаром Асадом значно поліпшилися у 2000-х роках, навіть переїхавши у «стратегічні». Після початку сирійських заворушень Анкара, переорієнтувавши свій вплив на Дамаск, вдалася до активної дипломатії та наполягала на вирішенні проблеми мирним шляхом. Тож неефективність задіяних дипломатичних заходів стала великим ударом по позиціях Туреччини й особисто Ердогана. Фактично Анкара ніколи не була зацікавлена у загостренні конфлікту та поширенні нестабільності на свої південно-східні регіони. Ситуація, що склалася, дала безпрецедентний шанс курдам, які проживають у Сирії, Туреччині та Іраку, скористатися неста-

більністю задля втілення власних намірів отримати державність. Це навіть змусило деяких експертів стверджувати, що єдиним переможцем «Арабської весни» стали курди. Сирійські біженці шукають у Туреччині порятунку, і подекуди це призводить до зростання міжетнічної напруженості. Саме тому остання виступала за застосування дипломатичних методів для вирішення сирійської кризи.

На сучасному етапі турецька позиція щодо Сирії зазнала трансформації. У цілому її політика все більше схиляється до ризиків та бажання довести, що із сирійськими інтересами слід рахуватися. Незважаючи на те, що турецькі можновладці напевно усвідомлюють ризики від можливого приходу до влади в Сирії опозиційних сил та подальшого поширення нестабільності, останнім часом вони відверто виступають за необхідність гуманітарної інтервенції. Використання хімічної зброї, здійснене, як стверджується за турецькими розвідданими, режимом Асада 21 серпня 2013 р., стало для Анкари, як і для США, додатковою «червоною лінією» та зайвим аргументом на підтримку цієї акції.

Коли з огляду на угоду щодо знищення сирійської хімічної зброї, досягнутої між Росією та США 14 вересня 2013 р., військова операція була знята з порядку денного, Туреччина в цілому привітала цей результат. Однак вона застерігає від сприйняття даної угоди як фінального розв'язання усього конфлікту, оскільки, на її думку, режим Асада може затягувати цей процес для продовження своїх злочи-

нів [3]. Процес роззброєння Сирії начебто повертає Асаду міжнародну легітимність та імунітет від більш рішучих заходів проти його режиму [4]. За словами президента А. Поля, «громадянська війна в Сирії не почалася з використання цієї зброї та не закінчиться з її знищенням» [5], тож важливо продовжувати жорсткий тиск на сирійського президента, незалежно від процесу знищення сирійської хімічної зброї.

Здається, що положення, сформульоване одним турецьким дипломатом про те, що Анкара завжди знаходиться у стані «2,5 воєн» – із Сирією, Грецією та курдами – актуалізувалося у своєму близькосхідному вимірі. Так само, як і традиційне «прокляття географії» з часів холодної війни, коли Туреччина, оточена по периметру ворогами, завжди відчувала себе в небезпеці. З початку 2000-х років у зовнішній політиці країни назріли концептуально «проривні» ідеї, що вивели її на авансцену як ключового регіонального гравця. «Політика відсутності проблем з сусідами», забезпечивши Туреччині імідж трансформатора свого оточення в миротворчому дусі та принісши певні плоди на певних напрямках, не змогла все ж забезпечити системні трансформації регіону. Справа в тому, що в основі принципу «відсутності» проблем із сусідами лежала позиція невтручання у внутрішні справи країн-сусідів, підтримання існуючих режимів незалежно від їх внутрішньої політики.

Саме коли Туреччина під тиском «Арабської весни» була змушена реагувати на події в Тунісі, Єгипті, Лівії,

Сирії та обрала принцип схвалення демократизації всупереч своєму усталеному підходу підтримання статус-кво, «політика відсутності проблем» зазнала своєї очевидної поразки. Анкара зробила ставку на популяризацію турецької моделі – моделі ісламської країни зі стрімким економічним зростанням і демократичною системою. Турецька модель, безумовно, має право на життя як абстракція, як певний алгоритм суспільного розвитку, як втілення можливості поєднати іслам з демократією та неоліберальним економічним розвитком. Утім, не вистачає бажання інших мусульманських країн, більшість із яких обережно ставляться до регіональних амбіцій Анкари, пам'ятаючи про османське минуле, наслідувати турецький приклад. Тепер, коли проблеми демократичного розвитку Туреччини були оголені після жорсткого придушення протестів на Таксімі, не вистачає, власне, переконливості країни в якості взірця для наслідування.

Не можна нехтувати тим впливом, який мали події в Туреччині на власний міжнародний імідж, зокрема, на її сприйняття в Європейському Союзі. Протестний рух разом із систематичними порушеннями прав людини та відверто популістською риторикою Ердогана, що межує з антисемітизмом і конспірологією, дали додатковий козир тим силам у Європі, які стверджують, що авторитарній Туреччині не місце в ЄС. На нашу думку, нинішні події – серйозний виклик усьому концептуальному інструментарію турецької зовнішньої політики. Турецькій дипломатії

та міністру закордонних справ Ахмету Давутоглу ще не так давно довелося захищати від критики «політику відсутності проблем із сусідами». Він вимушений був доводити, що конфлікт із Сирією не може автоматично нівелювати її цінність та дієздатність, якщо по той бік кордону все відбувається в добросусідському дусі. Аналогічно важко буде пропагувати Туреччину як «модель» чи «нормативну силу», якщо авторитаристські тенденції в країні не будуть загальмовані та принцип плюралізму не стане керівним у подоланні суспільних проблем. Тож на сучасному етапі вирішується питання, чи зможе Туреччина зберегти свої демократичні надбання та відіграти стабілізуючу роль на Близькому Сході.

Список використаних джерел

1. Tocci N. A U-turn in Turkish politics? Gezi Park in Perspective / *Open Democracy*, 3 June 2013, available at: <http://www.opendemocracy.net/opensecurity/nathalie-tocci/u-turn-in-turkish-politics-gezi-park-in-perspective>.

2. Ağustos 2013 Türkiye'nin nabzi «Stratejik oy verme davranışı» / *MetroPOLL Strategic and Social Research Center poll*, available at: <http://www.metropoll.com.tr/report/get/376/1>.

3. No: 245, 14 September 2013, Press Release Regarding the Agreement Reached Between the United States and the Russian Federation Concerning the Chemical Weapons Possessed by the Syrian Regime / *Ministry of Foreign Affairs of Turkey*, available at: http://www.mfa.gov.tr/no_245_14-september-2013_press-release-regarding-the-agreement-reached-between-the-united-states-and-the-russian-federation-concerning-the-chemical-weapons-possessed-by-the-syrian-regime.en.mfa.

4. Ülgen S., Stein A. Not the Real Deal: Ankara's Take on the Syria Agreement. *Carnegie Europe*. September 26, 2013, available at: <http://carnegieeurope.eu/2013/09/26/not-real-deal-ankara-s-take-on-syria-agreement/gobn>.

5. Prepared Remarks from President Abdullah Gul for CFR / *Council on Foreign Relations*, September 26, 2013, available at: http://www.cfr.org/turkey/prepared-remarks-president-abdullah-gul-cfr/p31498#cid=soc-Facebook-interscript-prepared-remarks_from_presiden-092613.

АНОТАЦІЯ

Стаття аналізує протести, що розпочалися у травні 2013 р. в Туреччині як свідчення внутрішньополітичних трансформацій країни та їх вплив на її міжнародне становище та спроби Анкари стати впливовим близькосхідним гравцем, моделлю трансформацій для арабських країн, «нормативною силою» Близького Сходу. Зокрема, розглядається позиція Туреччини щодо сирійської проблеми та її бачення стосовно врегулювання конфлікту. Зроблено висновок, що проаналізовані події кинули серйозний виклик всьому концептуальному інструментарію турецької зовнішньої політики.

Ключові слова: Туреччина, Сирія, Єгипет, США, Близький Схід, «нормативна сила», «політика відсутності проблем з сусідами».

АННОТАЦИЯ

Статья анализирует протесты, которые начались в мае 2013 г. в Турции как свидетельство внутриполитических трансформаций страны и их влияние на ее международное положение и попытки Анкары стать влиятельным ближневосточным игроком, моделью трансформаций для арабских стран, «нормативной силой» Ближнего Востока. В частности, рассматривается позиция Турции по сирийской проблеме и ее видение относительно урегулирования конфликта. Сделан вывод, что проанализированные события бросили серьезный вызов всему концептуальному инструментарию турецкой внешней политики.

Ключевые слова: Турция, Сирия, Египет, США, Ближний Восток, «нормативная сила», «политика отсутствия проблем с соседями».